

כשרות הג'לטין ושרוולי נקניק

הרה"ג שמואל אליהו

א. למה בכל נקראת שנער?

רש"י בספר בראשית (מה, ט) מסביר מפני מה אומר יוסף לאחיו "ועלו אל אבי" ממצרים למה לעלות? ועונה כי "ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות". בודאי הכוונה לגובה רוחני שהרי יש הרים יותר גבוהים, הארטט או האוורסט. אבל מבחינה רוחנית ארץ ישראל גבוהה יותר מכל הארצות, לכן עד היום המונח הרווח הוא "עליה" לארץ ישראל. "עולים חדשים" וכד'.

באותו מובן ארץ מצרים ובבל הן הארצות הנמוכות. ה"מבול" שביבל את כל העולם ניער את כל המתים לבבל. למקום הנמוך ביותר בעולם מהבחינה הרוחנית. כך אומרת הגמרא (שבת קיג:): "בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי: מהו לאכול אדמה בשבת? אָמַר ליה: וְכִי בַחֹל מִי הוֹתֵרָה? שְׁאֲנִי אוֹמֵר, אִפְּי בַחֹל אֲסוּר מִפְּנֵי שֶׁהוּא מַלְקָה (מביא חולי). אָמַר רַב אָמִי, כֹּל הָאוֹכֵל מִעֶפֶר שֶׁל בְּכָל, כְּאִילוֹ אוֹכֵל מִבָּשָׂר אֲבוֹתָיו, וְיֵשׁ אוֹמְרִים, כְּאִילוֹ אוֹכֵל שְׂקָצִים וְרַמְשִׁים, דְּכַתִּיב, (בראשית ז) "וַיִּמַח אֶת כָּל הַיְקוּם" וְגו'.

אָמַר רִישׁ לְקִישׁ, לָמָּה נִקְרָא שְׂמָה "שְׁנַעַר"? שְׂקָל מִתִּי מְבֹדֵל נִנְעָרוּ לְשָׁם. אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, וְלָמָּה נִקְרָא שְׂמָה "מְצוּלָה"? שְׂקָל מִתִּי עוֹלָם נִצְלָלוּ לְשָׁם". מִקְשָׁה עַל זֶה הַגְּמָרָא וְהִרִי וְדָאִי כֹל בַּעֲלֵי הַחַיִּים שִׁמְתוּ בַּמְבּוּל נִמְחוּ. אִם כֵּן לָמָּה הַגְּמָרָא אוֹמֵר שֶׁזֶה כְּמוֹ לֵאמֹר שְׂקָצִים וְרַמְשִׁים? הִרִי הֵם אֵיבְדוּ אֶת צוֹרְתָם וְאֵינָם כֹּבֵר בַּגֹּדֵר שְׂקָצִים וְרַמְשִׁים? מִתְרַצֵּת הַגְּמָרָא כִּיּוֹן שֶׁזֶה מִסּוֹכֵן לֵאמֹר אֲדָמָה, גִּזְרוּ חֲכָמִים שֶׁלֹּא לֵאמֹר אֶת עֲפָרָה שֶׁהוּא כְּמוֹ אוֹכֵל שְׂקָצִים וְרַמְשִׁים.

למדנו מכאן שלפעמים דבר אסור נהיה היתר על ידי שנמחה ונאבדה צורתו. כן דבר שהוא היתר לפעמים נאסר כיוון שהיה פעם דבר איסור מסיבה חיצונית כמו סכנת חולי. מכאן נבוא לדון בשני עניינים של כשרות שבנויים על היסוד הזה. אנו נביא כאן את דעתו של הראשון לציון הרה"ג אליהו זצוק"ל - הריני כפרת משכבו. אם כי יש גם דעות אחרות של תלמידי חכמים חשובים אחרים, אנו מביאים את דעת הרב ז"ל ונשתדל להסביר אותה לפי הבנתנו.

ב. להשתמש בלשון נקייה

הגמ' (פסחים דף ג') אומרת: "אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, לְעוֹלָם אֵל יוֹצֵא אֶדָם דְּבָר מְגָהּ מִפּוֹי, שְׁהִרִי עֵקֶם הַכְּתוּב שְׂמָנָה אוֹתִיּוֹת, וְלֹא הוֹצֵא דְבָר מְגָהּ מִפּוֹי, שְׁנֶאֱמַר, (בראשית ז)

"מן הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וּמִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אֵינָנָה טְהוֹרָה". שלא כתבה התורה: "ומן הבהמה הטמאה" אלא "הבהמה אשר איננה טהורה" כדי ללמד אותנו לדבר דיבור נקי ולשם כך התורה האריכה בלשונה.

מקשים המפרשים הרי בכמה מקומות בתורה כתבה בפירוש: 'הבהמה הטמאה', ומדוע לא האריכה בלשון נקייה כמו בפירוט הבהמות הנכנסות לתיבת נח? ומתמצים כשהתורה מלמדת אותנו הלכות מאכלים כשרים חשוב לדבר ברור שלא יטעו השומעים בכוונת המספר. אבל כשהתורה מספרת איזה בהמות נכנסו לתבה אין בסיפור זה הלכה מעשית, שם יש להאריך ולהימנע מלשון שאיננה נקייה. וכלשון הר"ן: במילים 'אשר איננה טהורה' - יש י"ג אותיות. ובמילה 'הטמאה' - יש חמש אותיות, הרי שהוסיפו ח' אותיות כדי שהלשון יהא נקי (ר"ן דף א' ע"ב מדפי הרי"ף).

אנחנו עוסקים בהלכות כשרות לכן נשתדל שהדברים יהיו ברורים לשומע על מנת שינצל מסכנות חמורות אלו. ואע"פ שבדרך כלל אומרים "דבר אחר" ומתכוונים ל"חזיר" כדי לא להוציא דבר מגונה מפינו, חלק גדול מהשיעור יעסוק בידי כשרות ובשימוש במוצרים היוצאים מן החזיר ומשאר בהמות טמאות ונזכרים פעמים רבות. ועם הקוראים הסליחה.

ג. ג'לטין מעצמות ועורות

ג'לטין נמצא היום בעוגות, מוס, ממתקים, מוצרי חלב, גלידות, יש יצרני בשר שמזריקים לו מים וג'לטין ו"מנפחים" אותו לצורך שיווק ועוד. במוצרים אלה משתמשים בג'לטין בכדי לייצב את המוצר ולתת לו נפח או להחזיק את המים שבתוכו. לפעמים משתמשים בו בציפוי של ממתקים שלא יסדקו. לפעמים שמים אותו בכדי לתת מראה טוב יותר לממתקים או למוצרים אחרים. במיץ תפוחים או ביין משתמשים בו רק כדי להצליל את המשקה ואחר כך מוציאים אותו מהמוצר הסופי.

ג'לטין הוא חלבון המופק מעצמות ומעורות של בעלי חיים, בעיקר פרות, חזירים ודגים. למעשה, ניתן להשתמש בכל רקמת חיבור של בעל חיים (סחוס, עור, גידים) ולא רק בעצמות, אך השימוש בעצמות הוא הנפוץ ביותר. את העצמות מרסקים לאבקה דקיקה שבעזרתה ניתן לייצב מוצרי מזון בקירור. אבקה זו מומסת במים חמים ונקרשת לאחר קירור התערובת. הג'לטין נוצר לאחר שקולגן - החלבון השכיח ביותר בגוף והמרכיב העיקרי של רקמות החיבור, מתפרק בתגובת הידרוליזה כלומר, החומר מתרכב עם מולקולת מים ומתפרק עקב כך לשתי מולקולות חדשות.

ג'לטין אמיתי הוא חלבון שנמצא רק בבעלי חיים. הג'לטין הצמחי הוא לא ממש ג'לטין אלא רק דומה לו במבנה. יש "פקטין" שנמצא בקלפיות של תפוזים ותפוחים ומשתמשים בו בד"כ להקרשת ריבה. יש "עמילק" שמיוצר מעמילן ומשתמשים בו בדרך כלל לפודינג.

ארגון ייצרני הג'לטין באירופה מדווח כי מעל חמישים אחוז של ייצור הג'לטין העולמי מקורו בעורות ועצמות של חזירים. יש לדון על ג'לטין: א] האם ג'לטין שמיוצר מבעלי חיים טמאים הוא כשר במקרה שמייצרים אותו מעצמות יבשות או מעורות? ב] בג'לטין שמיוצר מבעלי חיים כשרים, האם מותר לשימוש במוצרי חלב?

ד. ג'לטין דגים

ג'לטין שמיוצר מעצמות דגים הרבה יותר קל להכשר. יש דגים כשרים בשפע וכשמערבים אותם במוצרי חלב זה הרבה פחות חמור מעירוב של ג'לטין מבשר. גם לדעת השו"ע שלא אוכלים דגים בחלב, אינו דומה איסור אכילת בשר בחלב לאכילת דגים בחלב. שאכילת דגים בחלב יש מתירים לכתחילה, וכשמדובר בג'לטין דגים שמעורב בחלב זה הרבה יותר קל הלכתית.

כשהרה"ג אליהו ז"ל היה רב ראשי לישראל הוא דחק את השימוש בג'לטין המופק מבעלי חיים טמאים ועודד מאוד את יצרני הג'לטין דגים כיון שהוא חשב שכל ההיתר של ג'לטין המיוצר מעצמות בעלי חיים טמאים הוא היתר מפוקפק. כשיש תחליף כשר - הוא בודאי עדיף על הג'לטין המיוצר מבעלי חיים טרפים.

הבעיה הייתה עם ג'לטין דגים שהיה לו ריח של דגים, זה בודאי לא היה טוב לממתקים או מוצרים אחרים. אחרי מגיפת 'הפרה המשוגעת' התרחב בעולם השימוש בג'לטין מדגים ופותח ג'לטין דגים שאין לו ריח וטעם לואי. דבר זה הביא לכך שחברות רבות החלו להשתמש בארץ בג'לטין למהדרין, הייתה אפילו הצעה שלא לאפשר לרבנות לתת הכשר לג'לטין רגיל כמו שנהוג בהרבה מקומות בעולם ובמיוחד ב-OU, אך דבר זה לא התקבל כהחלטה מחייבת ובינתיים ישנם מוצרים רבים שיש בהם עדיין ג'לטין רגיל. רבים מאוד נמצאים במוצרי החלב, במוצרי המהדרין אין שימוש בג'לטין.

ה. שרוולי נקניק

חמור מג'לטין הוא שרוולי הנקניק שמיוצרים מעורות בעלי חיים טמאים כפי שיפורט לקמן, לדעת הרב אליהו ז"ל הם בספק טרף, אם לא ממש טרף, וכפי שכתבנו לעיל יש רבנים חשובים שמתירים, לעומתם רבים אוסרים. השאלה היא למה להכנס לספקות באכילה, במיוחד כשאפשר אחרת.

שרוולי נקניק נמצאים בשלוש צורות עיקריות. האחת - שרוול שמתמשים בו במפעל ומוציאים אותו לפני השיווק. השני - שמשווקים אותו לצרכן ומקלפים אותו לפני האכילה או לפני הבישול. השלישי הוא שרוול שאוכלים אותו עם הנקניק. לרוב כך עושים בנקניקות מרזג ואחרות. יש כמובן כאלה שמתמשים בשרווליים העשויים פלסטיק שאינם לאכילה ויש כאלה שמתמשים במעיים של כבשים, אבל עיקר הדיון הוא על שרוולים שמיובאים מחו"ל ועשויים מנבלות וטרפות - האם הם כשרים לאכילה?

הדיון בג'לטין ובשרוולי נקניק הוא דומה ושונה, בשניהם משתמשים בקולגן שנמצא בבעלי חיים. בג'לטין שמפוקח משתמשים בדרך כלל בעצמות ובשרוולים משתמשים בעורות. בשרוולים של נקניק משתמשים בקולגן נקי שהוא רוב רובו של העור, בג'לטין משתמשים בקולגן שהתפרק.

1. איך מייצרים ג'לטין ושרוולי נקניק?

שלושים אחוז מהגוף של בעלי החיים הוא קולגן. שבעים וחמש אחוז מהעור של בני אדם הוא קולגן. על מנת להפריד אותו ולנקות אותו משומנים, פחמימות, שיער ודם מפרידים את העצמות והעורות מחומרים נוספים שיש בהם על ידי משרים את העצמות והעורות בסיד. דומה קצת לדרך העיבוד של העורות לצורך הפיכתם לקלף, גם שם משרים את העורות בסיד על מנת לנקות אותו ולהפוך אותו לקלף ראוי לכתיבת סת"ם. כשהתהליך הזה ארוך דיו, כל החומרים האחרים מתפרקים ונשאר בסוף רק הקולגן שהוא כאמור רוב רובו של העור.

אחרי הטיפול בסיד ובחומרים דומים, משרים אותו בחומצה על מנת לבטל את השפעת הסייד ולנטרל אותו. למעשה מוחים את כל עקבות הסייד והחומרים הנלווים שהיו בו שהתפרקו כתוצאה מההשריה בתמיסת סיד. על מנת לדון בנושא נחלק את הדיון לשני נושאים. א] ג'לטין מעצמות. ב] ג'לטין ושרוולי נקניק מעורות.

2. ג'לטין מעצמות

התורה אסרה לאכול רק את בשרם של בעלי החיים הטמאים. העצמות היבשות לא נאסרו באיסור תורה. התורה אומרת (ויקרא פרק יא ח) "מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ וּבְנִבְלָתָם לֹא תִגְעוּ טְמֵאִים הֵם לָכֵם". ואומר רש"י שם: "על בשרם באזהרה, ולא על עצמות וגידין וקרנים וטלפים". ומקורו בתורת כהנים (פי' שמיני פרשה ב' פרק ד').

הגמרא בחולין (קיד) אומרת כי אף על פי שאין בהם איסור כמו בשר נבלה הם לא מותרים באכילה. ובשו"ע (יורה דעה סימן פז ז) "המבשל שליא או עור וגידים ועצמות ועיקרי קרנים וטלפים הרכים - פטור וכן האוכלם פטור". וכתב הש"ך על השו"ע הנ"ל שעל כל פנים

"יש איסור בין בבישול ובין באכילה". (עיין מגיד משנה בה' מאכלות אסורות פ"ד הי"ח). כמו שמוכן הלשון "פטור" שכל פטור הוא "פטור אבל אסור". כך מבואר גם בשולחן ערוך יו"ד סי' צ"ט שעצמות האיסור מצטרפים עם ההיתר לבטל האיסור בשישים. אמנם המח של העצמות לא מצטרף על העצמות להיתר כיון שהוא אסור באכילה.

ח. מה דין ג'לטין הנעשה מעצמות יבשות לגמרי?

הרה"ג יחזקאל אברמסקי צוק"ל התיר ג'לטין שנעשה מעצמות יבשות לגמרי על סמך הדברים שמובאים לעיל בתורת כהנים שעצמות לא אסורות. כתב הרב שם כי כשהגמרא והרמב"ם כתבו שעצמות הם בגדר "פטור אבל אסור" - הם דיברו על עצמות רכות. ובלשונו: "היינו בעצמות הרכות דומיא דשליא ודומיא דצפרנים של עוף ממקומות שמבצבץ שם דם כשחותכים אותו, ואז הן אסורות מפני שיש בהן טעם". (בתשובת אחיעזר ח"ג סי' ל"ג אות ה' ומנחת יעקב סי' ס"ט)

עם זאת הוא לא הרשה לעצמו להקל להתיר ג'לטין העשוי עצמות יבשות בקלות, כיוון שהיה מקובל עד עתה בפי כל כדבר האסור. "ועל כגון זה נאמר ביומא (דף מ' ע"א) אל תתנו מקום לצדוקים לדדות שיאמרו לפי רצונם הם עושים הכל (רש"י שם), וזה לשון רבינו חננאל במסכת שבת (דף קל"ט ע"א) ומהא שמעינן שאפילו דברים המותרים כגון אלו וכדומה להן המסורין לעם הארץ אין אדם רשאי להורות להן להיתר אלא יחמיר עליהן לאיסור".

הפרי מגדים (יו"ד סי' פ"ז) הקשה על המתירים בעצמות קשות מדברי הש"ס והרמב"ם והש"ע שם מוכח, דאף עצמות הקשין אסורין בבשר וחלב מדרבנן. כל מה שנאמר בגמרא ובפוסקים לגבי בשר וחלב הוא שבעצמות וכד' "פטור אבל אסור" אבל לא להתיר לגמרי בבישול בשר וחלב. ומסיק הפרי מגדים שאם יש בעצמות איסור בשר וחלב, מכל שכן שיש בהם שאר איסורים של נבילה וטריפה וכד'. (הובאו דבריו בארוכה בשו"ת מנחת יצחק חלק ה סימן ה). כדבריהם אומרים שורה ארוכה של פוסקים שגם בג'לטין העשוי מעצמות קשות ויבשות יש איסור מדרבנן ולא איסור תורה.

ט. מה הדין ג'לטין הנעשה מעצמות רכות, עם מח, וכאלה שיש עליהן קצת בשר?

הדין עד עתה היה בג'לטין העשוי מעצמות שהתייבשו בחום השמש והפנים "מח העצמות" והבשר שהיה על גביהם כבר נאכל והתייבש בשמש. כשהעצמות הובאו למפעל כבר לא היה בהם שום לחלוחית של שומן, בשר או כל דבר אחר הנאכל. בזה יש מתירים ויש אוסרים כמבואר לעיל. וכמו שמבואר שם בשאלה ובתשובה "כידוע

הדזשעלעטין נעשה מעצמות אחרי שהן מתייבשות כשתי שנים בחום השמש בארץ הודו". (ציץ אליעזר חלק ד בפתיחה).

אמנם היום מביאים את העצמות היישר מהמשחטה כשהם עדיין לחות ויש עליהן שאריות של בשר ויש בהן מח עצמות ומבשלים אותם ומשרים אותם בסיד כדי להשאיר רק את הקולגן שממנו מפיקים את הג'לטין. האם ההשריה בסיד תתיר את החלקים הרכים של העצמות. הבשר שעליהן והמח שבתוכם?

צריך להזכיר כי רוב הג'לטין הנעשה היום בעולם נעשה בדרך זו. למעלה מחמישים אחוז ממנו נעשים מעצמות ומעורות של חזירים, השאר נעשה מבעלי חיים טמאים אחרים או בעלי חיים כשרים שנהרגו בירייה בראשם. כשאנו דנים על הבשר שעל העצמות מדברים בדרך כלל בבשר טרף בלי שום פקפוק. הטעם שבגללו אנו דנים האם השריה בסיד תתיר אותו הוא בגלל שבתהליך ההשריה בסיד הוא משנה את צורתו. האם שינוי צורה יתיר את הבשר? אולי ההשריה בסיד תאכל את כל הבשר ולא יישאר ממנו כלום ורק עצמות קשות יישארו שם?

י. 'שינוי צורה' - האם הוא מתיר?

במקומות רבים בש"ס מבואר שדבר שאיננו ראוי לאכילה, פוקע ממנו האיסור של טריפה וכד'. "נבלה שאינה ראויה לגר - אינה קרויה נבלה" (עבודה זרה סז:). יש אומרים שלפי זה אם בתהליך היצור היה המוצר לא ראוי לאכילה, פקע ממנו שם האיסור. וגם אם אחר כך הוא חזר להיות ראוי לאכילה - הוא נשאר בהיתרו.

המקור להיתר הוא הדיון בביצה של תרנגולת טריפה. תרנגולת חיה שהיא "טריפה", דהיינו שיש בה מחלה או פגם שלא יאפשר לה לחיות שנה - התרנגולת אסורה באכילה. גם הביצה שהיא תטיל עד שהיא תמות - גם היא טריפה. היוצא מן הטמא - טמא. הגמ' (תמורה לא). שואלת מה דין האפרוח שבקע מאותה ביצה טריפה? האם הוא כשר או שהוא גם טריפה? והגמרא אומרת שהוא כשר. "ביצה אימת גדלה? לכו מסרחא, וכי אסרחא - עפרא בעלמא הוא". הביצה הסריחה לפני יצירת האפרוח, ולכן פקע האיסור, והיא נחשבת כעפרא דארעא.

על פי זה פסק בשו"ת הר צבי (יו"ד סימן פג) להתיר את השימוש בג'לטין. "המורם מכל הנ"ל, שאם האבק שנתייבש הוא נפסל מאכילת אדם בלבד, זה תלוי במחלוקת הפוסקים, להש"ך מותר, ולדעת הנודע ביהודה אסור. אולם אם הוא נפסל גם מאכילת כלב, לדברי הכל פקע ממנו שם האיסור אעפ"י שנפסל אחר שכבר חל עליו האיסור, כמבואר שם בנוב"י, עיי"ש. ואבק זה אפשר דנפסל גם מאכילת כלב ושום בעל חי לא יאכלנו ופקע

ממנו שם האיסור. וא"כ אין לאסור התערובות ואת זה צריך כת"ר לברר, אולי יעשה זה ע"י בקי באומנות הכימיה, או על ידי רופא מומחה שיהיה בקי לשער אם זה נפסל גם מאכילת כל בע"ח או לא. ועד שיברר כת"ר אין להורות היתר בדבר זה, אבל לצאת במחאה בדבר שהרבים כבר הורגלו ולא ישמעו אינו כדאי מכמה טעמים".

כל הרואה את נוסח דבריו של הרב פרנק בשו"ת הר צבי רואה שהוא מתיר רק בדיעבד, אם כבר נעשה. הוא לא רוצה לצאת במחאה על דבר שהציבור כבר הורגל להתיר אותו. "ולא ישמעו" לכן המחאה "אינו כדאי מכמה טעמים".

יא. יצור שמן בכבישה חמה - האם נחשב "שינוי צורה"?

אם נגיד שכל מקרה של "שינוי צורה" מתיר את המוצר שהיה קודם לכן "טרף" נגיע לדברים מאוד מוזרים. גם אם השתנתה הצורה המקורית של המוצר, גם אם במהלך העיבוד הוא לא היה ראוי לאכילה לא לאדם ולא לכלב ולא לשום יצור חי.

כמעט כל שמן מיוצר היום בכבישה חמה. תהליך הכבישה נעשה על ידי שמרסקים את חומר הגלם. סויה, זיתים, חרעי, חמניות, תירס, אגוזים או כל דבר אחר שיש בו שמן. מוסיפים לתערובת בנזין. כיוזע בנזין מפרק את השומן. (פעם היו רגילים לנקות כתמי שומן מבגדים באמצעות בנזין שמפרק את השומן, אחר כך היו שוטפים את הבנזין והשמן המפורק מהבגד). כך עושים היום במפעלי השמן הגדולים בעולם עם הסויה או כל חומר גלם אחר. בשלב הזה התערובות מתחלקת לשלוש, החלקים המוצקים שוקעים למטה. המים מרחפים באמצע, והתחליב של השמן והבנזין צף למעלה. מפרידים את התחליב מהשאר. מחממים אותו וכל הבנזין מתנדף וחוזר למערכת אחרי עיבוי. השמן הנשאר הוא השמן שאנו משתמשים בו במטבח.

שמן זה לא היה ראוי למאכל בתהליך היצור שלו כלל. לא לאדם ולא לכלב ולא לשום ייצור חי אחר. כמובן שצורתו של הסויה או כל חומר גלם אחר השתנתה לחלוטין. האם נאמר ששמן קטניות הוא כבר לא קטניות כיוון שנשתנה צורתו ונפסל לאכילה במהלך הייצור. האם שמן מזיתים ערלה לא יחשב שמן ערלה? אפשר להביא דוגמאות רבות אחרות של מוצרים נאכלים רבים שבמהלך הכנתם הם לא ראויים כלל לאכילה, צורתם שונתה לבלי הכר ואף אחד מהפוסקים לא העלה על דעתו להפקיע מהם את כל הדינים של הכשרות כי השתנתה צורתם.

יב. התהליך של הכנת הג'לטין לא נחשב "שינוי צורה"

כתב הרה"ג יחזקאל אברמסקי ז"ל "דבר ברור הוא אשר הדזשעלטין הנעשה מעצמות אינו יצירה חדשה שנשתנתה מחומר הראשון אל חומר חדש לגמרי על ידי אמצעים

כימיים. דזשעלטין הוא אותו חומר עצמו שישנו בעצמות בעיקרן. וכל האמצעים הכימיים שמשתמשים בהם בתעשיית הדזשעלטין, אינם באים אלא להפריד שאר חמרים שישנם בעצמות מחומר הדזשעלטין, שלא יפסדוהו או שלא יגרעו את טיבו. וממילא אין כאן מקום למשא ומתן בהיתר הדזשעלטין הנעשה מעצמות נבלות וטרפות על פי דברי רבנו יונה דבש שנפל בו חתיכה של איסור (העתיקו הרא"ש בפרק כיצד מברכין סימן ל"ה)."

המעשה עם הדבש של רבינו יונה הוא מחלוקת שהובאה בספרי הפוסקים על דבש שנפלו לתוכו דבורים ונימוחו על שלא נשארה בהם צורה של דבורים אלא של דבש. שם הותר הדבש כי הדבורים נמחו והפכו לחלק מהדבש. גם בסיפור של "ביצת הטריפה" הייתה "ביצה" ועכשיו הוא "אפרוח" זה נחשב שינוי צורה משמעותי. אבל בעצמות הללו היה חלבון קולגן מעורב בשומנים וחלקים אחרים וכל החומרים האחרים נוקו בתהליך כמו שנעשה ביצור השמן. רוב החלקים של העור נשארו אחרי העיבוד ובהם משתמשים אחר כך לייצור הגלטין.

כך גם פסק גדול הפוסקים בארצות הברית הרה"ג משה פיינשטיין זצוק"ל בשו"ת אגרות משה (יו"ד, ח"ב סימן ל"ב); הוא כותב כי למרות שבשלב הביניים הגילטין לא היה ראוי לאכילה, הוא לא נותר מטרפותו בעקבות כך. דבר זה נעשה בשביל שיפור הגילטין! לכן לדעתו ברור ששלב ביניים זה איננו מפקיע שם 'איסור' מן הגילטין: "כיוון שמה שנפסל מאכילה הוא מצד הכנתם בזה לאוכל יותר טוב, הדזעלאטין לא נבטל משם אוכל, ואסור עתה כשהוא ראוי וטוב לאכילה, ויש קצת לדמות זה לפגם בתחלה וסופו להשביח שאסור כדאיתא ברמב"ם וכו'".

כך מביא בשו"ת מנחת יצחק (ח"ה סימן ה' לח) משם הרמב"ם (פ"א מאה"ט הי"ג), שכתב וז"ל: "בשר נבילה שיבש, אם יכול לשרות בפושרין מעת לעת לחזור לח וראוי לכלב מטמא, ואם לאו טהור, ואפילו באוכלין טמאין אינו מטמא עכ"ל, שמע מינה, הא קודם שחזר ללחלוחיתו, לא היה ראוי לכלב, וכמו שכתב בנודע ביהודה קמא שם, הרי דהמציאות של ייבוש, מגיע עד שאינו ראוי לכלב, ומכל מקום סבירא לי להפוסקים דלא חלקו בין יובש לייבוש, לענין אם חוזר ומתרכך, דבכל פעם חוזר לאיסורו כנ"ל.

יג. שינוי צורה בידי אדם - לא נחשב שינוי צורה

ההחלטה לומר על מוצר בתהליך הייצור שלו שהוא לא ראוי לאכילה ונפסל לגמרי היא החלטה מאוד מהפכנית בתעשיות המזון. במיוחד אם אתה אחר כך חוזר להכשיר את המוצר לאכילה. אם נקבל אותה נוכל להכשיר מוצרים רבים שהיו טרפים ולהפוך אותם לכשרים, אפילו בשר חזיר בעצמו.

הרה"ג בן ציון אבא שאול זצוק"ל חילק ואמר כי באמת צריך לומר שיש מושג כזה של "שינוי צורה" כמו שרואים בחלב שמתעכל בתוך גופה של בהמה שיינקה אותו וכמו שראינו באפרוח שנוצר מביצה וכמו שראינו בבושם המוסק שהוא שומן המתרכז בגופם של איילים מבחוץ ונעשה מדמם. היו פוסקים שהתירו לשים את הבושם הזה בתוך האוכל כיוון שנשתנתה צורתו משמים. אבל שינוי הנעשה בידי אדם לא יכול להפוך דבר אסור לדבר מותר. מקור הדברים שלו הוא בדברי החזון איש שדן בנושא זה בכמה מקומות וכותב כי שינוי צורה הנעשה על ידי אדם לא יכול להחשב שינוי צורה כזה שמתיר את הטרף והופך אותו להיות. (עיין שו"ת ציץ אליעזר חלק ו סימן טז).

יד. אחשביה

כך כותב החתם סופר לתלמידו שרוצה לייצר גבינות מקיבות של עגלי טריפות ונבלות (סימן פא, מובא ביו"ד פ"ד פ"ת פ"ז ס"ק יט) האם להתיר קיבת של נבלה שהתייבשה ואחר כך רוצים להרטיב אותה שתהיה טובה להעמיד גבינות? עונה בעל החתם סופר מי אומר לך שהקיבה נתייבשה לגמרי שהיא לא ראויה והיו כמו יבש כעץ? ועוד דהכא שחוזר ומתרכך על ידי המשקין דינו כבשר ממש.

הגמרא אומרת כי גם דבר שהיה פסול לאכילה וחזר אחר כך להיות ראוי, והאדם החשיב אותו לראוי, הרי הוא אסור. (חולין דף קכ"א) "תנן התם הקפה את הדם ואכלו או שהמחה את החלב וגמעו - חייב. בשלמא הקפה את הדם ואכלו כיון דאקפיה - אחשובי אחשביה".

כך כותב האור שמח על המור המוסק כי הוא אסור למרות שנתקשה כאבן ואינו ראוי לאכילת כלב. לדעתו המור מותר רק בהרחה ולא לאכלו ס"ל דאסור מטעם דאחשביה באכילתו. ובמיוחד אם באמת לא רק הוא אחשביה באכילתו אלא כל אדם אוכל אותו אחר כך. אם כן חזר להיות דבר איסור.

טו. הוכחה מ'שאור' שהוא אסור למרות שלא נאכל כלל

כך גם כתב מו"ר הרב ז"ל - הכ"מ על "חומצת לימון" שעל פי הנשמע היא עשויה מלימון וכד' אבל באמת היא עשויה מחטה או קמח שמחמיצים אותם ע"י שמרים מיוחדים ועושים מהם "מלח לימון". יש מתירים אותו בפסח כי אומרים שבתהליך הייצור הוא נפסל מאכילת כלב ומותר לאכילה בפסח למרות שהוא נעשה מחיטה של חמץ. אבל הרב ז"ל כתב לאסור את המוצר הזה בפסח מטעם "אחשביה".

ונושא זה שייך לרוב ככל של תמציות הטעם, הריח והצבע שמשתמשים בהם בתעשיות המזון. רובם ככולם לא ראויות כלל לאכילה, אעפ"כ הם נדונים בכל דיני הכשרות הרגילים, אם להתיר ואם לאיסור. לא נמצא שום פוסק שיאמר עליהם שהם לא ראויים לאכילה ולכן הם מותרים מכל האיסורים האחרים.

כן מובא הדין הזה לגבי "שאור" שאסור מן התורה בפסח, וכידוע, הוא לא ראוי כלל לאכילה. "מהאי טעמא שמרים שחימצו עיסה אסורה, אף דשמרים אינן ראויים לאכילה, כיון שעומדים לכך עיי"ש, וכה"ג כתב בחלקת יואב שם (סד"ה היוצא), דב'שאור' אף שנפסל מכלב, מכל מקום כיון דמקודם היה אוכל, וגם עכשיו יהיה נאכל ע"י תערובת ועומד לכך, על כן לא פקע איסורו". (מנחת יצחק ה.ה). ולא עוד ששאור בעיסה אינו בטל אף באלף, וכן כל דבר מעמיד שאינו בטל. ולפי זה גם גלטין הוא דבר המעמיד. ואם הוא אסור - כל המוצר יהיה אסור.

ואינו דומה לאפרוח של ביצת טריפה, כי אפרוח נעשה בריה חדשה לגמרי אבל שאור שנפסל מאכילת כלב בכוונת מכוון על מנת להשתמש בו אחר כך - לא נפקע ממנו האיסור. ובזה חולק המנחת יצחק על שו"ת אחיעזר (ח"ג סי' ל"א אות ג') שמחלק בין שאור שעומד לכך ולכן הוא אסור בפסח, לבין מה שאינו עומד לכך מתחילה שנפקע איסורו. והוא אומר שהחילוק הזה הוא דק וקלוש, דהרי גם שאור עומד לכך רק משעשאו שאור ולפני כן הוא היה בצק כמו כל בצק אחר.

טז. מה עושים היום בארץ עם ג'לטין?

האיחוד האורתודוקסי של רבני ארצות הברית (OU), ארגון הכשרות הגדול בעולם, אוסר לחלוטין על שימוש בג'לטין שמקורו בבשר בהמות. כך פוסקים גם רוב ארגוני הכשרות המהודרים גם בארץ ישראל וגם באירופה. לעומת זאת בישראל מאשרים ג'לטין לשימוש בתעשיית המזון. בתקפותו של מו"ר אבא ז"ל הריני כפרת משכבו, צומצם השימוש בג'לטין ולא הותרה הרחבת השימוש בו. ונעשה מאמץ מיוחד להעביר את כל השימוש רק לגלטיין מעצמות דגים.

במיוחד שבימינו משתמשים בעצמות של בעלי חיים שלא התייבשו בשמש, והסיד לא מוריד את כל הבשר והמח עצם. והרי מח עצם הוא כמו בשר ממש, וזה הרבה יותר חמור כי הסיד לא מבטל לגמרי את הבשר והמח עצם, אלא מוריד ממנו את הפחמימות והשומנים, אבל הקולגן שהיה ברקמות הרכות עדין נשאר. גם צריך לדעת כי האחיעזר והרב פרנק לא התירו את הג'לטין בקלות. הם רק התירו כמו בדיעבד, כמו שכותב הרב פרנק בהר צבי: שאינו רוצה "לצאת במחאה בדבר שהרבים כבר הורגלו ולא ישמעו אינו כדאי מכמה טעמים".

יז. ג'לטין ושרוולי נקניק העשויים מעורות של בשר טרף

עד עתה דננו בג'לטין העשוי מעצמות יבשות או לחות. יש עוד ג'לטין שעשוי מעורות של בעלי חיים טמאים, ובכללם חזיר או בעלי חיים שנהרגו ולא נשחטו.

וזאת להודיע כי כשאנו כותבים "חזיר" אין הכוונה לחזיר דווקא אלא לכל בעלי החיים הטרפים שהם אסורים מטבעם או לבהמות שנאסרו כי נהרגו ביריה ולא בשחיטה. כתבנו "חזיר" כי, כאמור, רוב מוחלט של ייצור הג'לטין בעולם הוא מעורות ועצמות חזירים. יש מקרים שיש הבדל בין חזיר לשאר איסורים ויבואר לקמן.

גם רשכבה"ג רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי ז"ל שהתיר את השימוש באבקת הג'לטין הציב שלושה תנאים להיתר: א. שהג'לטין מופק מעצמות יבשות כעץ. ב. שהעצמות נפגמות ע"י החומצות והסיד בהם הם מושרים. ג. שמשתמשים באבקה בפחות מאחד משישים של המוצר הסופי. באופן כזה לדעתו אין לאסור את השימוש באבקת הג'לטין (שו"ת אחיעזר חלק ב' יו"ד סימן יא). הוא לא התיר שימוש בעור. גם הגאון הרב יחזקאל אברמסקי שהתיר את הג'לטין הנעשה מעצמות כשטעמו הוא שאין בעצמות מהן מופק הג'לטין כל איסור והן גם לא פולטות איסור מבליעת הבשר (נדפס בסוף חזון יחזקאל על זבחים ובפתיחה לציץ אליעזר ח"ד). ויש מתירים אפילו עם נשאר קצת בשר על העצם כי הוא מתבטל. ו"רובו של הג'לטין נעשה מהעצמות שאינם אסורים, ורק מיעוטו מן הבשר ומן הסחוס, והוי זה וזה גורם". (מלמד להועיל חלק ב' יו"ד סימן כד). במקרה שג'לטין נעשה רק מעורות שעוברים עיבוד מיוחד והם נעשים כמו בשר שראוי לאכילה - לא נאמר שום היתר. במיוחד שגם אלה שהתירו ג'לטין מעצמות יבשות לא התירו אלא בדוחק רב כפי שמובא לעיל.

יח. עור - האם הוא כבשר?

שימוש בעורות לייצור ג'לטין הוא חמור יותר משימוש בעצמות גם בגלל שבדרך כלל יש בהם שאריות בשר וכד' וגם בגלל שעור שנאכל הוא אסור. כמו שמובא ברמב"ם בהלכות מאכלות אסורות, כי יש כאלה שעורן כבשרם: (פרק ד' כא) "ואלו שעורותיהן כבשרן: עור האדם, ועור החזיר של ישוב, ועור חטוטרת של גמל שלא טענו עליו משא מעולם ולא הגיע למשא שעדיין היא רכה, ועור בית הבושת, ועור שתחת האליה, ועור השליל, ועור האנקה, והכח, והלטאה, והחומט. כל אלו העורות כשהן רכות - הרי הן כבשר לכל דבר בין לאיסור אכילה בין לטומאה". (וע"ע רמב"ם הלכות אבות הטומאות פרק א' ז-ט).

מה הדין בשאר העורות שהיו קשים והתרככו? בגמרא (חולין דף עז/א) "בעי ר' יצחק בר נפחא עור חמור ששלקו מהו? למאי אי לטומאת אוכלין תנינא. אי לטומאת נבלות תנינא. טומאת אוכלין - דתניא 'העור והשליא - אין מטמאין טומאת אוכלין. עור ששלקו והשליא שחישב עליה - מטמאין טומאת אוכלין. טומאת נבילות נמי תנינא 'בנבלתה' - ולא בעור ולא בעצמות ולא בגידין ולא בקרנים ולא בטלפים, ואמר רבה בר רב חנא: 'לא נצרכה אלא שעשאן ציקי קדרה'. (רש"י - "בשלן הרבה עם תבלין"). לעולם 'טומאת אוכלין' ושאני עור חמור דמאיס".

שאלתו של רבי יצחק נפחא הייתה רק על עור חמור שנשלק בגלל שהוא מאוס, זאת שאלה שנשארה בלי תשובה. אבל עור אחר שנשלק יש עליו טומאת אוכלין. וכתב שם המשנת אהרון שלא נתמעט רק מבשר נבילה, אבל יש בו איסור אכילה דאורייתא. וכן כתב המנחת יעקב. ועיין פלתי חו"ד ואמרי ברוך.

יט. שלושה סוגים של שרוולי נקניק

בימינו יש שלוש סוגים של שרוולי נקניק. יש של חברת "דברו" מאוסטרליה ושל חברת "נטוירן" מגרמניה שהם עשויות מבהמות כשרות שנשחטו כדון. באוסטרליה יורים בראשם של הבהמות אחרי השחיטה ולדעת רוב הפוסקים הבהמה לא נאסרת אם ירו בה אחרי שחיטה, אף שלא נכון לעשות כן. בכל מקרה יש שרוולים שהם כשרים לכל הדעות.

יש שרוולים של חברת "ניפי" מיפן והם עשויים שם מנבלות וטרפות. כך התברר בישיבה של ועדת הכשרות הארצית של הרבנות הראשית לישראל כשהופיע בפנינו היבואן של חברת "ניפי" והצהיר כי הם מייצרים את השרוולים שלהם מבהמות טרפות. הובאה בפני הרבנים החשובים חברי הוועדה דעתו של הראשון לציון הרה"ג שלמה עמר שליט"א שכתב כי מותר להשתמש בשרוולים אלו בתנאים מיוחדים. אמנם הרבנים חברי ועדת הכשרות הארצית לא התירו את השרוולים הללו מכמה טעמים, א] רבים מאוד הפוסקים שכתבו כי אסור ממש להשתמש בשרוולים שמקורם מבהמות נבלות וטרפות. לדעת חלק מהם זה טרף ממש. ב] גם המתירים לא התירו לשימוש במהדרין. ג] גם המתירים התירו בכמה וכמה תנאים של פיקוח חמור על החברה ביפן. ד] המעיין בתשובתו המפורטת והארוכה של הרה"ג שלמה עמר שליט"א יראה כי ניתן להבין בה כי לא התיר אלא בשרוולים שנקלפים בסופו של דבר מעל הנקניק ולא אלה הנאכלים עם הנקניק.

היום משווקים נקניקים עם שרוולים מבהמות נבלות וטרפות שגם נאכלים ביחד עם הנקניק, וזה בניגוד לחוק כיוון שמועצת הרבנות הראשית אסרה שיוק של מוצרים כאלה, גם אם יש להם רב חשוב שמכשיר אותם. וגם אם המוצר הזה הוא כשר לחלק מהדעות,

למה צריכים להיכנס לספקות בעיני כשרות במיוחד כשיש תחליף כשר בלי ספקות וטוב באותה מידה.

צריך לדעת כי יש חברות שמקפידות לא להשתמש בשרוולים המיוצרים מבהמות טרפות. והם "מעדני יחיעם" ו"טיב טירת צבי" ותבוא עליהם ברכה. החברות האחרות שמשתמשות בשרוולים שמקורם בנבלות וטרפות צריכות להודיע לציבור מה הם מוכרים לציבור. זכות הציבור לדעת על מה הוא משלם את כספו. כל מי שקונה נקניק או נקניקה ישאל את המוכר מה יש בנקניקה הזו? גם אנו נפנה לחברות הללו ונשאל אותם אם הם משתמשים בשרוולים הנעשים מטרף או לא. בע"ה נפרסם ברבים את התוצאות של הבדיקה שלנו.

אנו מקווים כי ארגוני הצרכנים יחייבו את יצרני הנקניק לציין על גבי המוצרים שלהם האם הם מכילים שרוולים המיוצרים מנבלות וטרפות. סוף סוף הצרכן הוא זה שמשלם על המוצר והוא זה שאוכל אותו ומגיע לו לדעת מה הוא אוכל ועל מה הוא משלם.